

СЕРІЯ ВИДАНЬ
«Архівний простір. Праці
Державного архіву Київської області»
Випуск 1

КИЇВЩИНА: ІСТОРІЯ ТА СУЧАСНІСТЬ

до 85-річчя утворення Київської області
Науково-практична конференція

МАТЕРІАЛИ

КИЇВ—2017

Державний архів Київської області

«КИЇВЩИНА: ІСТОРІЯ ТА СУЧАСНІСТЬ»

МАТЕРІАЛИ

науково-практичної конференції

6 квітня 2017 року, м. Київ

*до 85-річчя утворення Київської області та
95-річчя утворення Державного архіву Київської області*

Київщина: історія та сучасність: матеріали науково-практичної конференції, присвяченої 85-річчю утворення Київської області та 95-річчю утворення Державного архіву Київської області, 6 квітня 2017 року, м. Київ /Київська обласна рада, Київська обласна державна адміністрація, Державна архівна служба України, Інститут історії НАН України, Державний архів Київської області, Центральний державний архів кінофотофонодокументів імені Г.С. Пшеничного, Вишгородський історико-культурний заповідник, Спілка архівістів України, Компанія «Цифрова країна».— К., Логос, 2017.— 144 с.

Науковий збірник містить тези доповідей та повідомлень учасників науково-практичної конференції «Київщина: історія та сучасність», що відбулася 6 квітня 2017 року в Києві і була присвячена 85-річчю утворення Київської області та 95-річчю утворення Державного архіву Київської області.

Для істориків, архівістів, краєзнавців, усіх, хто цікавиться історією Київщини.
ISBN 978-617-7442-60-7.

Редакційна колегія:

С.А. Каменєва (*голова редколегії*), Г.В. Бойко (*заступник голови*),
к.і.н. О.М. Белая, Р.Я. Коваленко, О.М. Лужинська

*Схвалено і затверджено до друку Науково-методичною радою
Державного архіву Київської області
(протокол від 23 травня 2017 року № 1)*

Державний архів Київської області, контактна інформація:
буд.38-40, вул. Мельникова, м. Київ, Україна, 04119
тел.: (+380 44) 206-74-99, факс: (+380 44) 483-23-60

e-mail: archive_kv@arch.gov.ua

org@dako.gov.ua

web: <http://dako.gov.ua>

Макет: Белая О.М.

Підп. до друку 06.06.2017. Формат 70×100^{1/16}. Папір. офс. Гарнітура “Таймс”. Друк. офс. Ум.
друк. арк. 11,6. Обл.-вид. арк. 12,0. Наклад 200 прим. Зам. 419.

Віддруковано у ТОВ-Видавництві “ЛОГОС” із оригіналів автора.
Свідоцтво суб’єкта видавничої справи ДК № 201 від 27.09.2000 р.
01030, Київ-30, вул. Богдана Хмельницького, 10, тел. 235-60-03

Наталія Ніканорова (м. Біла Церква Київської області, Україна),
Олександр Ярмола (м. Біла Церква Київської області, Україна)

БІЛОЦЕРКІВСЬКИЙ АРХІВ
У ДРУГІЙ ПОЛ. 1920-Х НА ПОЧАТКУ 1940-Х РОКІВ

The Development and history of Bila Tserkva archives from the second part of 1920s and the beginning of 1940s have been mentioned in this article. Bila Tserkva archives legal status development has been researched (from Bila Tserkva state district archives to Bila Tserkva regional archives). Main attention has been paid to the founder's work – Stepan Drozdov.

Keywords: *Bila Tserkva archives, data records, Bila Tserkva region, archives data, archives stocks.*

Історична пам'ять народу завжди тісно пов'язана із вербальними і невербальними пам'ятками культури. Пам'ятки археології, архітектури, художнього мистецтва та літератури, предмети народного побуту – безумовно є важливою основою національної самосвідомості. Проте серед усіх видів культурної спадщини особливе місце займають історичні документи, які дозволяють глибше зрозуміти особливості життєвого шляху як окремих людей, соціальних груп, так і цілих народів. Тому вивчення процесу утворення і розвитку спеціалізованих установ - архівів, на які безпосередньо покладено завдання збереження та охорони документальної спадщини, займає важливе місце в історичних дослідженнях.

Це твердження цілком справедливе й по відношенню до регіону, який розташований на півдні Київщини, і який отримав назву – Білоцерківщина. Його кордони не є сталими і чітко визначеними. Навіть протягом ХХ століття неодноразово змінювалися межі адміністративних утворень, центром яких була Біла Церква. Проте, з огляду на вивчення історії архівної справи, важливо, що з другої половини 1920-х до початку 1940-х років Білоцерківський архів був місцем збереження великої кількості документальних матеріалів, походження яких пов'язано із діяльністю різноманітних установ і організацій в межах Білоцерківського повіту та Білоцерківської округи. Тому, не випадково, що на початку 1940-х років цей архів мав назву – Білоцерківський обласний державний архів. Поряд із подібними установами в Умані та Черкасах він був важливим центром збереження архівних матеріалів Київської області.

На початку ХХ століття містечко Біла Церква, яке перебувало у володінні графів Браницьких, не мало спеціалізованої державної архівної чи музейної установи. Колекціонування творів мистецтва та історичних документів було справою окремих приватних осіб. Саме ці колекції стали основою для створення у подальшому Білоцерківського музею, а невдовзі й архіву. Проте історія формування і склад цих збірок на сьогодні залишається малодослідженою. З

огляду на це, важливим є документ, який був виявлений Олексієм Стародубом під час вивчення питання розвитку краєзнавчого руху на півдні Київщини: лист з Одеси Льва Мацевича Степану Дроздову від 5 липня 1911 року. В ньому, зокрема, зазначалося: “[...] Усерднейше прошу Вас – не забывать меня и впредь писать ко мне из Белой Церкви [...] Там у Браницких – клад древностей [...] как бы Вам туда проникнуть! [...]” [1, 56-57]. Це листування свідчить про те, як високо оцінювалась ця колекція любителами старовини.

Бурхливі події 1917-1918 років спричинили загрозу загибелі багатьох цінних речей і документів. Тому формування на Білоцерківщині спеціалізованих установ зі збереження культурної спадщини стало нагальним завданням. Важлива роль в цьому належить археологу і краєзнавцю Степану Леонтійовичу Дроздову-Мишківському. Працюючи на різних посадах у поштовому відомстві він використовував свої знання та зв'язки для формування власної колекції, яка стала основою для формування фондів Білоцерківського музею, а згодом і Білоцерківського архівного управління [2, 3, 4, 5].

Важливим етапом у збереженні культурної спадщини на Білоцерківщині стало формування державного пам'яткоохоронного органу, яке відбулося за ініціативою місцевих любителів старовини та мистецтва, які 15 лютого 1920 року створили громадську організацію – наукове товариство, під назвою «Комітет охорони пам'яток старовини і мистецтва на Білоцерківщині». Завданнями, які ставили члени товариства, зокрема, було влаштування свого власного музею, архіву та бібліотеки. Невдовзі на основі цього наукового товариства було сформовано державний пам'яткоохоронний орган. Його головою було призначено 15 серпня 1920 року С.Л. Дроздова [5].

11 вересня 1920 року в газеті «Вісти Білоцерківщини» було надруковано наказ повітового відділу освіти, в якому зазначалося: «Наказується всім без винятку мешканцям м. Білої Церкви й околиць в тижневий строк з дня оголошення сього наказу доставити в повітвідділ освіти (замок, буд. Ніренштейна): 1) Всі книжки, папери й інше майно, взятє з бюро був. Браницької; 2) Книжки, папери канцелярійні й інші, взяті з архіву був. Браницької...». В цій же газеті С.Л. Дроздов як голова Білоцерківського повітового комітету охорони пам'яток старовини та мистецтва 26 і 29 вересня оприлюднює накази губревкому та Раднаркому, в яких підкреслюється важливість збереження архівів як приватних осіб, так і установ та організацій.

Проте, не дивлячись на окремі зусилля по збереженню архівних матеріалів, в першій половині 1920-х років Білоцерківщина ще не мала спеціалізованого архівного органу. Питання про утворення архіву було розглянуто на засіданні президії окружного виконавчого комітету (ОВК) Білоцерківщини 29 вересня 1924 року (протокол №50). Зокрема було вирішено: «1) Організувати окружний архів при музеї, про що повідомити губерніальне архівне управління. 2) Проведення роботи по організації архіву покласти на окрінспектора політосвіти т. Королика. 3) Доручити т. Лапшину на посаду завідуючого архівом – підшукати

відповідного товариша. 4) Запропонувати всім відділам окрвиконкому на протязі одного місяця привести в порядок та передати до окружного архіву всі справи (крім таємних) до 1923 року включно»[6, арк. 171 зв.]. Рішенням президії Білоцерківського ОВК від 9 вересня 1925 року (протокол №28) завідуючим окружним архівом було призначено за сумісництвом завідуючого окружним музеєм С.Л. Дроздова [7, арк. 123.]. Згідно звіту за 1925 рік організація архіву почалася з 15 січня. Під архівосховище було відведено дві кімнати. Оскільки архівного матеріалу було не багато, то працював лише один співробітник – «архівар» П.Я. Андреев. З 1 жовтня, після призначення завідуючого, почалася більш активна робота. 21 жовтня було видано обов'язкову постанову (№120) про охорону, упорядкування та здачу архівного матеріалу установами до архівосховища, в термін до 1-го травня 1926 року. З жовтня по грудень 1925 року в окрузі було обліковано 2047 архівів, від різних установ надійшло 106 архівних фондів, до 6-ти збільшилась кількість кімнат відведених під архівосховище. На цей час в окружному архіві зберігалися матеріали церков, костьолів, сільрад, шкіл, кооперативів, сільськогосподарських споживчих товариств, сільбудів, фабрик, заводів, млинів, райвиконкомів, судових установ, фінвідділів, лікарень, земельних установ та ін. Серед архівних матеріалів було обліковано, зокрема архів бувшої Білоцерківської гімназії (за час більше 100 років). Протягом 1925 року видавалися довідки та копії документів установам та приватним особам. Було обстежено 51 архів у Богуславському, Медвинському, Ківшоватському та Таращанському районах [8, арк. 64-66].

Протягом наступних років під час існування Білоцерківської округи (1923-1930 рр.) в архіві було сконцентровано фонди установ та організацій, які охоплювали не лише початок ХХ ст., але й значну частину ХІХ ст. Наприклад: Фастівське лісництво (1850-1919 рр.), Сквирська пошта (1835-1921 рр.), Рокитнянська і Кривецька церкви (1827-1920 рр.) [9, арк. 53], Зарічанська сільрада Білоцерківського р-ну (1869-1920 рр.), сільрада с. Мовчанівки Сквирського р-ну (1778-1916 рр.) [9, арк. 73] та ін.

Після адміністративно-територіальної реформи 1930 року та утворення Київської області в 1932 році Білоцерківський архів продовжує відігравати важливу роль у збереженні документальних фондів установ півдня Київщини. Станом на 1 січня 1941 року загальна кількість фондів Білоцерківського обласного державного архіву нараховувала 2584, в яких налічувалось 416279 одиниць збереження (архівних справ) [10, арк. 6]. Ці фонди представляли різні установи Сквирщини, Канівщини, Таращанщини, Бердичівщини та багатьох інших місцевостей [10, арк. 2-3].

В 1940 році на збереження було прийнято архівні матеріали до 1930 року включно в кількості 101126 одиниць збереження. Районним ЗАГСам передано 8 фондів (944 метричних книги). В цей час Білоцерківський обласний державний архів розміщувався по вул. Млиновій, 22 (будівля Преображенського собору). Площа архівного приміщення складала 668,5 кв. м. Довжина стелажів з архівними матеріалами складала 311 м. [10, арк. 3-5].

Станом на 1 січня 1941 року в Білоцерківському архіві працювало 14 робітників та службовців: директор – Альтер Шоїл Йосипович; старший науковий робітник – Надводнюк Петро Іванович; молодші наукові робітники – Руденко Ніна Спіридонівна та Чугуєнко Ольга Григорівна; старші архівотехнічні робітники – Асаулюк Ліда Климентівна, Заруцький Василь Григорович, Дзюба Василина Панкратівна; друкарка – Онищенко Люба Пантелеймонівна; зав. секретним відділом – Туловська Валентина Вячеславівна; секретар – Найда Катерина Іванівна; рахівник – Кравченко Іван Власович; прибиральниця – Карпиленко Марія Олександрівна; двірник – Ковнацька Євдокія Вікторівна. На посаді зав. архівосховищем в цей час продовжував працювати найстаріший і перший співробітник архіву – Андреев Павло Ярмолайович. Його стаж роботи в архівних органах на той час складав 16 років. Він був найдосвідченішим співробітником. Стаж роботи інших працівників архіву складав від 5-ти до 1-го року, а секретаря, рахівника та прибиральниці – не більше місяця. Вищу освіти мали лише П.І. Надводнюк і О.Г. Чугуєнко [10, арк. 8].

Оскільки завантаженість архівосховища складала 95%, на початку 1941 року директор архіву Ш.Й. Альтер звернувся до директора Білоцерківського краєзнавчого музею з проханням передати для обладнання робочих кімнат для робіт архіву приміщення Мазепинської церкви, яка знаходилася поруч із Преображенським собором і на той час не використовувалася, поступово руйнуючись. При цьому він обіцяв провести ремонт приміщення [11, арк. 10]. Чи погодився директор музею передати будівлю Мазепинської церкви архіву – невідомо. Проте в статті «Мазепинська церква. Сторінки з історії нашого міста», яка була надрукована в газеті «Дзвін» №27(42) від 07.06.1942 року директор Білоцерківського музею Й. Шкабара стверджує, що запланована перебудова не була здійснена.

Невдовзі почалася війна. Вже на початку липня 1941 року під час авіаційного нальоту бомба потрапила в Преображенський собор. Під час пожежі архівні матеріали згоріли. На передодні, за деякими свідченнями, перед відступом з Білої Церкви частина документів була спалена співробітниками НКВС.

В газетній статті під назвою «Білій Церкві потрібен архів» (газета «Дзвін», №36(51) від 13.07.1942 року, с. 2), зокрема, повідомлялося: «Міський архів м. Білої Церкви, що містився в Преображенській церкві, з 6 на 7 липня 1941 року було бомбардовано запальними бомбами, і тому весь архів згорів. Фамільний, особистий архів давніх актів графів Браницьких, що знаходився в останні дні війни в приміщенні бувшого райвиконкому частково згорів, а частково був розграбований».

Втрата архівних фондів Білоцерківського обласного державного архіву, безумовно, є однією з найтрагічніших сторінок в історії культури Київщини ХХ століття.

Список використаної літератури та джерел

1. Ярмола О. Доля музею графів Браницьких у Білій Церкві (постановка питання) // Протоіерей Петро Лебединцев та українське Відродження XIX – початку XX ст.. Матеріали наукових читань 29 листопада 2001 року. – Біла Церква, 2002. – С. 56-77.
2. Стародуб О. В. Розвиток краєзнавчого руху на півдні Київщини // Юр'ївський літопис. – Біла Церква, 1996. – №1. – С. 87-93.
3. Стародуб О. В. С. Л. Дроздов – фундатор Білоцерківського краєзнавчого музею // Проблеми збереження та відродження пам'яток історії та культури. Матеріали науково-практичної конференції, присвяченої 70-річчю Білоцерківського державного краєзнавчого музею. 25-27 травня 1994 року. – Біла Церква, 1994. – С. 23-25.
4. Нестуля О. До питання про музейне будівництво в Білій Церкві в 1918– на початку 20-х років // Проблеми збереження та відродження пам'яток історії та культури. Матеріали науково-практичної конференції, присвяченої 70-річчю Білоцерківського державного краєзнавчого музею. 25-27 травня 1994 року. – Біла Церква, 1994. – С. 17-20.
5. Ярмола О. Перший державний орган охорони пам'яток на Білоцерківщині (до 78-ї річниці створення) // Краєзнавчі читання ім. О. Петра Лебединцева. Конференц-зал Білоцерківського краєзнавчого музею. 1 жовтня 1998 року. – Біла церква: Мустанг, 1999. – С. 24-29.
6. ДАКО, ф. 5572, оп. 1, спр. 1.
7. ДАКО, ф. 5572, оп. 1, спр. 2.
8. ЦДАВО України, ф. 14, оп. 1, спр. 182.
9. ЦДАВО України, ф. 14, оп. 1, спр. 265.
10. ЦДАВО України, ф. 14, оп. 1, спр. 1957.
11. ЦДАВО України, ф. 166, оп. 11, спр. 470.

Юрій Копачевський (м. Бровари Київської області, Україна)

ІСТОРІЯ БРОВАРЩИНИ ВІД ДАВНІХ ЧАСІВ ДО СЬОГОДЕННЯ

This article briefly describes the history of this area Brovasrkoho Kyiv region. Since the most ancient times of human existence, the transition from one era to another and ending with the present.

Keywords: *Kyiv region, artifacts, Brovarska area.*

Історія Броварського району сягає давніх часів, а саме палеоліту (ранній кам'яний вік), що підтверджують знайдені предмети в різних населених пунктах. А саме на Придесенні в селах Погреби, Зазим'є, Рожни, Літки, Літочки. Серед знахідок були кам'яні сокири, вироби з кісток, а також рештки давніх

ЗМІСТ

Соф'я Каменєва Передмова	3
Соф'я Каменєва Інститут губернських староств як модель державного управління на місцевому рівні періоду гетьманату Павла Скоропадського (за документами фонду № р-2797 «Канцелярія київського губернського старости української держави»)	9
Владислав Берковський Київщина у кінодокументах ЦДКФФА України ім. Г.С.Пшеничного	14
Влада Литовченко Проблеми збереження нематеріальної культурної спадщини Київщини	18
Яцек Крупа Забуті пам'ятники європейської цивілізації. Документи Речі Посполитой в архівах України	21
Олександр Болонніков Архівна справа і інформаційні технології. Практичні рішення з організації доступу до архівної інформації	25
Микола Корінний З історії становлення сучасного адміністративно-територіального устрою Київської області	29
Рена Коваленко Орденоносна область: як це було (за документами Державного архіву Київської області)	33
Ольга Белая Колекція карт та креслень Державного архіву Київської області як джерело вивчення історії Київщини	39
Дмитро Денисенко Духовний подвиг Свв. Бориса і Гліба як фундамент розвитку Київської Русі в період правління Ярослава Мудрого	43
Олег Шепетяк Українська греко-католицька церква на Київщині у XVIII–XIX століттях	48
Артур Мочалін Діяльність Київського відділення Російського біблійного товариства (за документами Державного архіву Київської області)	53
Олексій Кузьмук Ліквідація Києво-Межигірського монастиря під час секуляризаційної реформи 1786 р.	56
Сергій Бурлака Рух опору на Білоцерківщині під час нацистської окупації: кризь призму маловідомих документів	59
Людмила Маевская Мусульмане Киева и Киевской области (Киевщины): исторический экскурс	64

Ірина Закринична

Історія Київської області в аудіовізуальних документах центрального державного кінофотофоноархіву України ім. Г.С. Пшеничного 68

Тарас Чухліб

Листи фастівського полковника Семена Палія до королів Речі Посполитої з польських архівосховищ 71

Євген Чернецький

Домінік де Ля Флізе і Київщина (на підставі джерел Держархіву Київської області) 74

Галина Бойко, Владислав Бойко

Видатні діячі Київщини (за документами Державного архіву Київської області). 83

Світлана Артамонова

Краєзнавець і історик Київщини Лаврентій Похилевич 87

Володимир Перерва

Шкільне меценатство графині Олександри Браницької на Київщині XIX–поч. XX століть 94

Олександр Пономарьов

Напад татар на південні рубежі Київщини 1769 року за свідченням очевидців 99

Наталія Ніканорова, Олександр Ярмола

Білоцерківський архів у другій пол. 1920-х на початку 1940-х років. 104

Юрій Копачевський

Історія Броварщини від давніх часів до сьогодення 108

Любов Ніколенко

Микільсько-Пустинний Задесенський монастир: проблеми дослідження . . 113

Людмила Білик

Ржищівський край – перлина Київщини. Місто – музей просто неба 116

Тетяна Куценко

Школа Богуславського ткацтва: Історичний аспект збереження традиційного народного промислу на Київщині 120

Алла Плотнікова

Земська школа у м. Вишгороді як історико-культурна пам'ятка кінця XIX–початку XX ст. 123

Оксана Пальчик

Дмитро Чалий – українець, вчитель, патріот 127

Анастасія Кабашня

Актуальні проблеми збереження історичних та архітектурних пам'яток міста Тараща Київської області 132

Марина Мацук

Славутич – місто білого ангела 137